

Treballar a pagès, 1930-1936. Alguns retalls

Enric Saguer i Hom

Durant la primera meitat del segle XX, el nivell de vida i les condicions de treball de molts sectors pagesos varen deteriorar-se. La imatge més contundent d'aquest deteriorament es troba en el conflicte que esclatà durant els anys trenta, a recés d'unes condicions polítiques oberturistes i esperonat per una depressió econòmica mundial. Es tractava, tanmateix, d'un conflicte covat amb temps. Les veus d'alerta i els projectes d'esmena s'havien succeït des de principi de segle. «Pocos asuntos se presentan, en los momentos actuales, más dignos de ocupar la atención de los hombres pensadores que todos cuantos se refieren al mejoramiento de las condiciones de existencia de las clases obreras, sobre todo el mísero asalariado de nuestras comarcas rurales», escrigué el 1904 l'enginyer del Sindicat del Canal d'Urgell Josep Bayer i Bosch. Recollia, sens dubte, una preocupació general.

Més enllà d'algunes impressions generals, tanmateix, els historiadors encara saben poc sobre les condicions reals d'existència de la població rural en aquest període. És probable que moltes famílies patissin un empitjorament radical en les seves condicions de vida —situació que fàcilment les impulsà cap a una incerta emigració—, però que per a moltes altres es tractés, més aviat, d'un deteriorament relatiu. Davant l'evident millora en el benestar dels grups urbans, els treballadors agraris aconseguiren a

AUTOR DESCONEGUT / AIEMB.DG

Serradors
a muntanya.

penes mantenir el seu nivell d'ingressos. Algunes topografies mèdiques donen lacònic testimoni de la diferència en el nivell de vida entre l'obrer industrial i el treballador rural en un aspecte clau: l'alimentació, i sobretot el consum de carn, que si entre els primers era baix, entre els segons continuava essent rar, com un segle enrere. No podem pas menystenir que el deteriorament fos *només* relatiu. La pobresa sempre és, més enllà del llindar de l'estricta supervivència biològica, una categoria social, relativa.

En les ratlles que segueixen recollirem algunes notes sobre els treballadors rurals gironins en la dècada de 1930. Entendrem com a treballador tant la figura de l'assalariat ple (mosso o bracer) com els petits pagesos amb terres arrendades, a parceria o en propietat. Ens fixarem en els trets bàsics de l'organització del treball en les famílies de petits pagesos i ho il·lustrarem amb fragments d'algunes «històries de vida» de pagesos empordanesos, reconstruïdes a partir d'entrevistes realitzades fa anys, entre 1990 i 1992.

Un treball pluriactiu

Les condicions de vida dels agricultors sempre han estat fortament influïdes pel sistema de producció. El treball agrari és, per naturalesa, estacional. El seu calendari canvia segons els conreus predominants, i l'estacionalitat pot atenuar-se o accentuar-se en funció de les opcions cap a la policultura o la monocultura. Sempre, però, la feina acaba concentrant-se en alguns mesos del cicle agrari. Com Josep Llovet i Mont-ros, professor de l'Escola Superior d'Agricultura, s'encarregà d'assenyalar en un interessant estudi sobre el treball agrícola a l'Alt Empordà, els més afectats per la irregularitat del cicle agrari eren els jornalers, els petits propietaris i els petits arrendataris. Té la seva lògica, per tant, que molts d'aquests agricultors compaginessin les feines del camp amb altres ocupacions no agràries. En la historiografia el concepte que defineix aquesta situació és el de *pluriactivitat*. Geògrafs i economistes ho anomenen *agricultura a temps parcial*.

Pels volts de 1930 una part important dels treballadors agraris encaixava en aquest perfil d'agricultor pluriactiu. La pèrdua de població rural, iniciada a mitjan segle XIX, va ser compensada –i qui sap si agreujada– per la reducció en la demanda de mà d'obra agrícola deguda a la incipient mecanització i als canvis en el sistema de conreus. La desocupació agrícola estacional es va mantenir com un tret estructural, encara que no és fàcil tenir-ne xifres precises. L'aproximació més afuada ens la proporciona el *Censo de Campesinos* que va encarregar l'Instituto de Reforma Agraria. Tot i que és incomplet –hi manquen les respostes de 68

municipis– i que es refereix alternativament a individus (jornalers) i a caps de família (petits propietaris i petits arrendataris o parcers), ens indica les xifres mínimes d'aquella pagesia precaritzada. Cap dels que hi consta disposava de terra suficient –en propietat o arrendada– per mantenir una família. Tots eren candidats a un règim pluriactiu de treball.

Els tipus d'ocupació que aquests agricultors combinaven amb les tasques de conreu eren molt variats. Des de la construcció de cases fins a l'elaboració de productes artesanals, hi havia un ventall ampli de possibilitats que s'ajustaven de forma versàtil als recursos de cada localitat. La proximitat al bosc, per exemple, oferia moltes oportunitats. Fortunat Saltor i el seu pare tenien un rem petit, d'unes 18

La pagesia subalterna segons el *Censo de Campesinos* de l'Institut de Reforma Agraria, per partits judicials (1934)

	<i>La Bisbal</i>	<i>Figueres</i>	<i>Girona</i>	<i>Olot</i>	<i>Puigcerdà</i>	<i>Santa Coloma</i>	<i>Suma</i>
Nre. total municipis	35	63	55	30	37	27	247
Municipis amb dades	30	45	42	16	25	21	179
Bracers*	755	1.049	1.315	479	637	813	5.048
Petits propietaris**	1.067	1.846	1.162	246	632	974	5.927
Arrendataris o parcers**	738	1.026	2.184	956	640	1.373	6.917

* Individus. ** Caps de casa. Font: Archivo del Iryda. Instituto de Reforma Agraria. Colonias. Caixa 1. Agraïeix a R. Garrabou que m'hagi facilitat aquesta documentació.

vessanes de conreu, totes en propietat, a Sant Sadurní de l'Heura. També eren rajolers. Feien dues fornades l'any: collien llenya al bosc, arrencaven l'argila d'un dels camps de la casa, preparaven l'obra crua i la coïen. L'última cuita la varen fer el 1939, abans que Fortunat fos reclutat per fer el servei militar. Però les feines no s'acabaven en la rajoleria: «Molta gent com nosaltres aprofitaven temporades d'hivern o quan s'havia acabat la feina, anaven al bosc, tallaven llenya i la portaven a la Bisbal a les fàbriques de ceràmica, de totxos, de totes aquestes coses... i als forners també. I quan havien tallat llenya i venia la temporada de pelar, d'anar a treure la pela del suro, anaven també a jornal a pelar».

Els de Can Crespi (S. Sadurní) també alternaven l'explotació agrícola amb el treball al bosc. El seu mas, que amb el temps anaren engrandint seguint un procés comú a molts altres petits pagesos, arribà a tenir unes 22 o 23 vessanes, de les quals una petita part era bosc. A més de tallar llenya per als terrissers i rajolers bisbalencs i pelar suros, feien carbó de rabassa de bruc. En general, qualsevol tasca de peó que no requerís molta qualificació i que permetés compaginar-la amb la feina a les terres pròpies esdevenia un espai de treball per a aquests agricultors, sense negar que poguessin realitzar tasques més especialitzades. La construcció i el manteniment d'edificis, instal·lacions i infraestructures de rec i viàries fou, en aquest sentit, un àmbit privilegiat. Carles Sadurní, de Verges, per exemple, va treballar durant dos anys canviant *felipes* —travessers— de les vies de tren. Només als matins; a les tardes ajudava a l'explotació paterna. Cobrava set pessetes diàries, un sou respectable, el mateix que un bracer agrícola per un jornal sencer.

El treball dels fadrísters. Anar de mosso

La demanda de treball exercida per l'activitat agrària, a més d'irregular, era relativament baixa en relació amb l'oferta existent —determinada pel volum de població resident en els nuclis rurals—. Per això bona part de les ocupacions externes a l'explotació familiar es trobaven fora del sector agrari. Malgrat tot, el salari agrícola va continuar essent una possibilitat d'ingressos per a les famílies pageses pobres.

En general, la figura del jornalier o mosso que depenia exclusivament del salari per a la seva subsistència estava limitada. Tot i que els *censo de campesinos* enregistren una xifra important de bracers o jornalers agrícoles, no es pot pas afirmar que a les comarques gironines hi hagués un proletariat rural en sentit estricte, excepte en algunes àrees concretes, com Torroella de Montgrí o Castelló d'Empúries, on sí que hi havia una població jornalera important. La condició de jornalier estava més lligada a l'edat i al cicle de vida que a un estatus social específic. Dels 215 mossos baixempordanesos que apareixen en un cens realitzat el 1946 per la Guàrdia Civil, el 54% era menor de 30 anys. El matrimoni significava, per a molts, la fi d'una etapa de plena salarització i l'intent de constituir una petita explotació. Josep Alsina, que havia treballat de mosso durant 13 anys, primer al mas Bassol, de Raset, i després en un mas de Cruïlles, va abandonar-ho quan es va casar. Per contra, qui continuava com a mosso havia de mantenir l'estat de solteria. Els masos gironins no assumien la contractació de famílies senceres d'assalariats.

Els fadrísters, fills segons, eren els principals candidats per anar de mosso. Els conflictes amb el pare o el germà hereu podien actuar d'esperó. Les «tribulacions» de Narcís Ciurana, de Maçanet de la Selva —que recentment han editat Narcís Figueres i Joaquim M. Puigvert—, il·lustren molt bé el caràcter d'aquests conflictes: dins la família pagesa el treball dels fadrísters era utilitzat per millorar i augmentar el patrimoni familiar, que havia de repercutir a favor de l'hereu. Carles Sadurní va anar de mosso al mas Ribot de Camallera després d'una forta discussió amb el pare perquè aquest no li volia pagar el que li havia promès per lligar garbes en substitució del germà hereu, que havia anat a lligar a jornal.

Migracions temporals: la verema a França

La millora de la xarxa ferroviària i la recuperació de la viticultura francesa després de la fil·loxera va generar una demanda de treball, especialment per la verema, que va travessar les fronteres polítiques. Molts petits pagesos varen sentir-se atrets pels salaris relativament elevats que percebien els veremadors al sud de França, especialment en els districtes dels Pirineus Orientals, l'Aude i l'Hérault. L'ingrés obtingut podia significar molt en el pressupost de les famí-

Masovers
i treballadors
del Caritg
de Lliurona.

Collir per al consum, treballar per al mercat

lies pageses: «Dèiem que anàvem a *gonyar* el pa de l'any. Es guanyava molt. La meitat més que aquí» (C. Sadurní).

La primera notícia que en tenim data de 1920 (29 agost). El flux migratori, però, és força anterior. Es tracta d'una concisa nota de premsa publicada al periòdic *Baix Empordà* amb el títol «A les veremes», on es notifica que hi han marxat 200 obrers de Palafrugell i que molts altres s'estan preparant per fer-ho. La verema francesa, és clar, no atreia només els treballadors agraris.

Entrada de temporers espanyols a França per la verema

Any	Duana d'entrada					Suma
	El Portús	Cervera	Arlès	Altres		
1923	4.257	?	873	?		5.130
1930	6.636	?	945	288		7.869
1931	8.360	6.139	1.103	619		16.221
1932	9.497	3.036	1.080	425		14.038
1933	11.358	3.640	896	537		16.431
1934	12.949	4.231	414	1.147		18.741

Font: Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, 48 W 18 i 147 W 865.

El nombre de veremadors que travessaven la frontera francesa va anar creixent durant els anys vint i trenta, malgrat les restriccions que en alguns moments va posar-hi l'Administració francesa. El 1934 foren quasi 19.000, originaris de Girona, Barcelona, Almeria i Múrcia. És difícil precisar quants eren gironins, però la proporció no devia pas ser menyspreable. Segons Josep Llovet, hi havia, de fet, dos moviments migratoris de temporers empordanesos cap al migdia francès. El primer l'originava la verema, era de curta durada (entorn d'un mes o mes i mig) i mobilitzava sobretot mà d'obra femenina. Els Sadurní, de Verges, encaixen bé en aquest patró: «La meua mare, el meu germà, la meua germana i jo ja anàvem a França a collir raïm. El pare i una altra germana es quedaven a casa».

El segon flux, més dilatat en el temps, el motivaven els treballs d'hivern en les vinyes franceses, i coincidia amb el període d'inactivitat agrícola a l'Empordà. Alguns dels qui havien anat a veremar no tornaven fins que s'havien acabat aquestes feines d'hivern: «N'hi havia que ens contractaven per treballar en el celler, per premsar i fer punyetes... I quan s'havia acabat tota aquesta història, a la vinya altra vegada hi havia feina, a cuidar la vinya. Llaurar la vinya, cap a l'octubre, podar la vinya, després fer clots, replantar quan hi havia *fallos*, fer ceps nous...» (J. Alsina).

La diversificació en les ocupacions comportava una diversificació de les fonts d'ingressos. Això és el que secularment havia permès la reproducció de les petites explotacions pageses, altrament incapaces de sostenir una família. El jornal guanyat a fora o els diners obtinguts amb la venda de productes no agrícoles eren entrades clau. No només asseguraven la simple reproducció econòmica, sinó que fins i tot permetien certa capacitat d'acumulació que, periòdicament, es materialitzava en petites compres de terra per eixamplar les migrades dimensions del patrimoni. De la producció agrícola, en canvi, se n'autoconsumia bona part. El nivell de comercialització era baix, sobretot en les explotacions més petites: «Tu miraves que tinguessis pa per a la família... El vi també el recollies i tenies el vi a casa... No veníem quasi res, tret de l'oli... A casa no en podíem pas vendre, de blat». (F. Saltor). A banda de les explotacions específicament vitícoles i oleícoles, molt més orientades al mercat, les petites explotacions pageses collien bàsicament per al consum propi. Només el sobrant, després d'assegurar el consum de l'any, era venut. L'ingrés en metàl·lic s'obtenia, sobretot, amb la venda d'algun animal (porcs, aviram, vedells o poltres). La resta procedia de jornals o de feines no agràries. Aquesta estratègia de producció per a l'autoconsum, en la mesura que es donava, tenia un efecte important: protegir la petita explotació de les contingències dels preus agrícoles.

La família pagesa era molt flexible pel que fa a l'ús dels seus recursos de treball. Sovint, però, les feines externes entraven en col·lisió amb les necessitats de la pròpia explotació. En el moment de la sega o la batuda, per exemple, molts mossos o jornalers tornaven a la casa paterna. Alguns propietaris o masovers se'n queixaven. Josep Alsina, mentre treballava d'aprenent de mecànic a Cassà de la Selva, acudia al mas patern, a Sant Sadurní, quan el pare el reclamava: «Per a les feines necessàries, si a ell [el pare] li convenia que l'ajudessin per segar o per batre, sempre disposava de nosaltres nois. [Els germans] es quedaven certs dies, perquè si un dia necessitaven fer un treball, el pare deia "Mira, avui t'hauries de quedar, que farem els fesols" o "Demà t'hauries de quedar i farem les patates"... i quan venia el temps de sembrar: "Mira, ara t'hauries de quedar una setmana, que sembraríem"...».

Veremadors de Llers a la verema francesa, l'any 1920.

Moltes de les tasques complementàries a l'activitat agrícola, paradoxalment, no tenien un calendari també complementari, sinó superposat. Les possibilitats de treball extern tendien a acumular-se en els mesos d'estiu, just quan hi havia més feina a casa. Els Saltor feien les dues cuites anuals de rajols, en ple estiu i a l'octubre. A més de combinar-les amb les feines de recol·lecció i preparació per a la nova sembra, se'ls encavalcaven amb la pela dels suros: «El pelar es feia a partir del mes de juny-juliol fins al setembre. El temps que tenen saba, que la pela marxa. Si ho haguéssim volgut fer a l'hivern la pela queda enganxada, no surt. A partir dels últims de juny - primers de juliol, fins cap al setembre, màxim mitjan octubre i prou».

Després del que hem exposat s'entén que, per explicar el conflicte agrari dels anys trenta, no només s'ha de tenir en compte la situació de l'agricultura. És cert que alguns preus agrícoles varen caure de manera important. El preu de l'oli i del blat entre 1930 i 1934 va ser entre el 70% i el 75% del valor assolit en el quinquenni anterior (1925-29). Però també és cert que altres produccions —el vi, les carns...— no varen experimentar cap depreciació. Els efectes de la conjuntura agrària dels anys trenta sobre les petites explotacions pageses no són fàcils de deduir. En canvi, l'impacte que va tenir sobre aquestes economies familiars la contracció experimentada per les activitats no agràries i, especialment, pels sectors de la construcció i la indústria, és fonamental per entendre el caràcter dels conflictes rurals

durant la II República a les nostres comarques. Igualment, la cronologia de l'exòde rural està influïda per aquest model d'organització del treball. No fou només la mecanització agrícola el que expulsà la població dels camps, sinó també la decadència de les diversificades explotacions forestals, la desaparició de les indústries rurals i la reculada de tantes altres activitats que, encara durant la primera meitat del segle XX, havien generat una demanda important de treball complementari a l'activitat agrícola.

Enric Saguer i Hom pertany a l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes (UdG).

Bibliografia

- José BAYER Y BOSCH (1904). *El Latifundio ante el problema agrario y su solución en las comarcas despobladas, especialmente en la del mediodía, aumentando la producción del suelo y diferentes formas de contratos que para su cultivo pueden establecerse en las distintas regiones de la península*, Lleida, Sol y Benet.
- Narcís FIGUERAS i Joaquim M. PUIGVERT (1998). *Tribulacions d'un masover fadrísterm*, Taller d'Història de Maçanet de la Selva / Centre d'Estudis Selvatans.
- Josep LLOVET i MONT-ROS (1935). «Les condicions del treball agrícola i el sistema de producció, a la plana de l'Alt Empordà», *Arxius*, 99-121.